

УДК 811.111'23'373:167.23

ОКСАНА ЛИТВИН

(Луцьк)

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ КОНВЕРСІЇ

Ключові слова: психолінгвістичний експеримент, лінгвістична категорія, структура категорії, конверсія, конверсив.

Категорії свідомості, в тому числі і лінгвістичні категорії, можна досліджувати за допомогою різних прийомів та методів. Особливе місце серед них належить психолінгвістичному експерименту, який набув популярності в середині ХХ ст. Лінгвісти підкреслюють, що чимало сучасних досліджень ґрунтуються на даних психолінгвістичних експериментів [1, с. 115]. Цей метод дає змогу проникнути у свідомість респондентів та отримати достовірні результати, які можуть бути використані для подальших досліджень. За допомогою проведених психолінгвістичних експериментів лінгвісти виявили факт неоднорідності природних категорій, таких як «меблі», «птахи», «по-

суд», «колір», «гра», «музичні інструменти» (Е. Рош, К. Мервіс, Дж. Лакофф, Дж. Тейлор, Р. Фрумкіна, В. Старко, О. Хаджиоглова).

Необхідність у дослідженні не лише природних, а й штучних (зокрема лінгвістичних) категорій свідомості методом психолінгвістичного експерименту зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою нашої розвідки є аналіз результатів психолінгвістичного експерименту, скерованого на виявлення структури та наповнення лексичної категорії конверсії у свідомості лінгвістів – носіїв англійської мови. Матеріалом дослідження є результати проведеного нами експерименту, а саме 43 заповнених опитники, які містять загалом 860 виставлених оцінок.

Об'єктом дослідження є результати опитування англомовних респондентів. Предметом виступає структура та наповнення лексичної категорії конверсії, яка побудована на основі даних психолінгвістичного експерименту.

Терміни «конверсія» та «конверсив» («конверсний термін») були введені у лінгвістику британським ученим Дж. Лайонзом у 1977 році. Аналізуючи основні змістові відношення лексичних одиниць, Дж. Лайонз розглядав конверсію (конверсивність) як один із різновидів лексичного «протиставлення» в широкому смислі цього слова [3, с. 280].

Існують різні підходи до розуміння явища конверсії. Синтаксичні та семантичні аспекти лексичної конверсії досліджували чимало мовознавців (Дж. Лайонз, Д. Круз, Ф. Палмер, Ч. Філлмор, О. Жолковський, І. Мельчук, Ю. Апресян, М. Всеволодова, Ю. Степанов, Т. Ломтев, Л. Новиков та ін.). Утім, серед них немає однастайності щодо трактування цього явища. Деякі дослідники розглядають конверсиви як один із видів антонімії (серед них Д. Круз, Д. Крістал, Ч. Крайдлер), інші – як особливий вид семантичних зв'язків (серед них Дж. Лайонз, Ф. Палмер).

У нашому дослідженні спираємося на розуміння конверсії, викладене у праці Л. Новикова «Семантика русского языка». Він визначає лексико-семантичну категорію конверсії як «відображення в мові обернених відношень за допомогою різних слів [ЛСВ], протиставлені семи яких дають можливість таким одиницям виражати суб'єктно-об'єктні відношення в обернених висловлюваннях (реченнях), які позначають ту саму ситуацію, тобто мають той самий денотат» [2, с. 214]. Тобто конверсиви здатні представляти в тексті ту саму ситуацію з позицій різних її учасників. Наприклад: *Tom is better than Garry. – Garry is worse than Tom. Tom killed Garry. – Garry was killed by Tom. Tom is Kate's husband. – Kate is Tom's wife.*

Серед конверсивів є слова різних частин мови, передусім дієслова, іменники, прикметники та прислівники у порівняльному ступені, прийменники.

Відзначимо, що серед конверсивів існує явище симетричності. На думку Ф. Палмера, зв'язок називається симетричним, якщо він є «правильним для аргументів (взаємозв'язаних одиниць) в обох напрямках». Якщо аргументи (лексичні одиниці) *a* та *b* вступають у відношення *R*, тоді *a R b* імплікує *b R a* [5, с. 82]. Зразками симетричних конверсивів (їх ще називають автоконверсивами) в англійській мові є *cousin, sibling, be married to, resemble*. Наприклад: *Tom*

is married to Kate. – *Kate is married to Tom.* Тут відношення *R* між одиницями *Kate* і *Tom* виражене автоконверсивом *be married to*.

Для визначення наповнення та структури лінгвістичної категорії конверсії у свідомості носіїв англійської мови ми провели психолінгвістичний експеримент. У ньому взяли участь 43 лінгвісти з англійських країн (США – 20 респондентів; Велика Британія – 12; Канада – 9; Австралія, Нова Зеландія – по 1). Респондентами виступили наукові співробітники, викладачі університетів і коледжів, для яких англійська мова є рідною.

Експеримент проводився так. На бланку був поданий список із 20 різних пар конверсивів. Опитуваним необхідно було оцінити наведені пари лексем за їхньою репрезентативністю. Експеримент супроводжувався такою пояснювальною запискою:

«Imagine that you are preparing a lecture on lexical semantics, and you wish to give your students a clear explanation of one of the main types of paradigmatic relations in the lexicon – converseness.

Please type numbers into the cells shaded in yellow, to show your evaluation of the following examples, using a scale of 0 to 3 points in which

0 = examples which you consider to be totally unsuitable for illustrating this type of relation; 1 = examples which only typify certain very specific cases of this type of relation; 2 = examples which may possibly be used to illustrate this type of relation; 3 = the most ideal example for illustrating this type of relation».

Таким чином, оцінку «0» мали отримати приклади, які взагалі, на думку респондентів, не придатні для ілюстрації конверсії; оцінку «1» – пари конверсивів, які ілюструють певний специфічний випадок цього типу відношень; оцінку «2» – пари лексем, які задовільно підходять для ілюстрації конверсії; оцінку «3» – найкращі приклади для пояснення конверсії.

На бланку було подано такі конверсивні пари: *above – below; agree with – agree with; as wide as – as wide as; be married to – be married to; bigger – smaller; buy – sell; cooperate with – cooperate with; doctor – patient; guest – host; husband – wife; in front of – behind; kill – be killed; lend – borrow; north of – south of; own – belong to; parent – child; rent – let; sibling – sibling; speak – listen; spouse – spouse*. Зазначимо, що ця вибірка становить 23,5% ілюстративного матеріалу, представленого в 13-ти лінгвістичних працях. Матеріал для експерименту був відібраний із масиву прикладів, які наводили автори 13-ти англійських монографій, підручників та лінгвістичних енциклопедій, див. докладніше [4]. Зауважимо, що факт використання будь-яких лексичних одиниць як прикладів свідчить про те, що лінгвісти розглядають їх як достатньо репрезентативні явища в межах цієї категорії. Зазначимо, що при відборі пар конверсивів для дослідження ми перш за все спирались на частоту їхнього використання як прикладів у лінгвістичних працях. Так, із загальної кількості (85 різних пар, без урахування повторів) ми вибрали 20 пар, що мають у загальному масиві прикладів (172 пари) різну частотність. Для оцінки вагомості поданих прикладів усі пари конверсивів були розподілені на 8 груп залежно від рангу, який вони мають за частотністю. Ранг має вигляд простого дробу, де в чисельнику вказується кількість згадувань певної пари конверсивів, а в знаменнику – загальна кількість лінгвістичних джерел. Так, у 12 джерелах була використана конверсивна пара *buy – sell*, у 10 джерелах – пари лексем *husband – wife* та

above – below, у 7 працях – пара конверсивів *in front of – behind*. Відповідно, ці пари отримали ранг 12/13, 10/13 та 7/13. У тих випадках, коли у спільній за рангом групі були об'єднані від 2 до 54 пар, ми обирали з них по декілька прикладів. Таким чином, в опитнику достатньо рівномірно представлені всі ранги конверсивів.

При відборі ми також урахували частиномовний параметр. Подані в експерименті пари лексем представлені в основному дієсловами (40%) та іменниками (30%), рідше прикметниками (15%), прийменниками (10%) та прислівниками (5%). Такий розподіл корелює з ілюстративним матеріалом лінгвістичних праць, оскільки серед одиниць, які утворюють виявлені нами у цих джерелах пари конверсивів, так само переважають іменники (35,5%) та дієслова (32,6%) [4]. Звернімо увагу на те, що для експерименту були відібрані переважно конверсивні пари, компоненти яких мають різний план вираження (серед них *above – below, doctor – patient, speak – listen*), оскільки вони домінують як приклади і в лінгвістичних працях (80,8%). 30% поданих в опитнику пар складають автоконверсиви. Це такі 6 пар одиниць: *agree with – agree with, as wide as – as wide as, be married to – be married to, cooperate with – cooperate with, sibling – sibling, spouse – spouse*.

Для виявлення структури лексичної категорії конверсії у свідомості лінгвістів ми обрахували середню оцінку, поставлену респондентами кожній парі конверсивів. Згідно з отриманими результатами, двадцять пар розподілилися між трьома групами. Першу групу утворюють 9 пар (45%), які отримали найвищий середній бал – «2,33–2,72». Це такі пари: *lend – borrow, buy – sell, parent – child, in front of – behind, husband – wife, guest – host, doctor – patient, above – below, north of – south of*. Далі з відривом розташувалися 5 пар, які дістали оцінку «1,63–1,88»: *bigger – smaller, own – belong to, rent – let, kill – be killed, speak – listen*. Найнижчий бал отримали всі 6 представлених в експерименті пар автоконверсивів (30%). Їхня середня оцінка коливається в межах «0,6–0,88». Тобто, згідно з виставленими балами, автоконверсиви розташовані з достатньо великим відривом від інших пар. Низька оцінка пар автоконверсивів у цілому пояснюється тим, що носії мови зазвичай очікують, що члени опозиції такого типу повинні мати різний план вираження. Зауважимо і той факт, що дві пари іменникових автоконверсивів (*sibling – sibling, spouse – spouse*) були оцінені респондентами в середньому на 0,2 бала вище, ніж інші подані дієслівні та прикметникові автоконверсиви.

Як бачимо, плавного переходу від найвищої до найнижчої середніх оцінок немає. Між утвореними трьома групами існують відриви («0,45» між першою і другою групами; «0,75» між другою та третьою). Цей факт дає підстави говорити про певні зони в межах досліджуваної категорії.

Таким чином, лінгвісти, які взяли участь в експерименті, оцінили як найкращі та задовільні приклади конверсивів англійської мови лише половину прикладів (9 пар). Характерно, що високий бал («2,33–2,72») отримали як ті приклади, що мають високий ранг у лінгвістичних працях (*buy – sell, above – below, husband – wife, in front of – behind*), так і ті, що дістали значно нижчий ранг. Цікаво, наприклад, що пара *lend – borrow*, яка має ранг 6/13, в експерименті отримала найвищу оцінку – «2,72»; дві пари конверсивів із рангом 4/13

parent – child та *doctor – patient* дістали досить високі оцінки – «2,51» та «2,37»; пара *guest – host*, яка має ранг 2/13, отримала оцінку «2,44».

Крім того, нас цікавила та загальна оцінка, яку кожен лінгвіст дав вибірці конверсивів у цілому (зауважимо, що респонденти не знали, що конверсивні пари були відібрані з лінгвістичних праць). Для цього ми обчислили середній бал, який поставив усім 20 поданим парам кожен із 43 респондентів. Досить високу оцінку («2,05–2,55») представленим прикладам присвоїли трохи більше третини опитаних (34,88%). Тобто, на їхню думку, приклади конверсивів підібрані досить удаю. 58,1% опитаних оцінили приклади в межах «1,05–2,0». Троє респондентів поставили вибірці в цілому дуже низькі бали («0,9–1,0»). Зазначимо, що найвища середня оцінка вибірки становить «2,55». Однак її поставили наведеним прикладам лише троє лінгвістів-респондентів.

На нашу думку, при оцінюванні адекватності певної конверсивної пари слід також брати до уваги, скільки оцінок «0» отримала та чи та пара. Це досить показовий параметр. Адже якщо лінгвіст оцінює пару саме так, то, на його думку, ця пара не має ілюструвати конверсію взагалі. Кількість нульових оцінок, які були виставлені в експерименті автоконверсивам, максимальна (усі шість пар оцінили балом «0» у середньому 62% респондентів). 26% опитаних поставили нулі двом парам (*kill – be killed* та *rent – let*). Зазначимо, що три конверсивні пари *buy – sell*, *guest – host* та *north of – south of* отримали оцінку «0» лише від якогось одного з респондентів. Єдина пара конверсивів, яка не отримала жодного нуля, – це пара *lend – borrow*. Звернімо увагу і на той факт, що 9 пар, які отримали максимальні середні бали, отримали не більш ніж чотири оцінки «0» кожна.

Таким чином, якщо розташувати всі пари конверсивів, вибрані для нашого експерименту, в межах польової структури категорії, то чітко виокремлюється центральна зона – 9 пар із найвищою оцінкою («2,33–2,72»). Ближню периферію утворюють 5 пар, що мають оцінку «1,63–1,88». Решту 6 пар конверсивів (автоконверсиви) слід віднести на дальню периферію категорії. Усі двадцять пар, які були обрані для експерименту, використовувались авторами-лінгвістами для ілюстрації явища конверсії, проте мали різну частоту згадування (ранг від 1/13 до 12/13). У ході експерименту було виявлено, що оцінка їхньої репрезентативності практично не залежить від рангу. Адже до центральної зони ввійшли 9 пар із рангами 2/13, 3/13, 4/13 (2 пари), 6/13, 7/13, 10/13 (2 пари) та 12/13. Цей факт дозволяє стверджувати, що більшість конверсивних пар, які подаються як приклади, є типовими представниками категорії конверсії і складають її центральну зону.

Перспективи подальших досліджень полягають у тому, що за допомогою психолінгвістичного експерименту буде виявлено наповнення та структуру центральної зони інших лінгвістичних категорій (антонімія, гіпер-гіпонімія та ін.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Котис О. Психолінгвістичний експеримент як метод дослідження природної категорії / О. Котис // East European Journal of Psycholinguistics / Lesya Ukrainka Eastern European National University. – Lutsk, 2014. – Issue 1. – P. 114–121.

2. Новиков Л. А. Семантика русского языка : учеб. пособ. / Л. А. Новиков. – М. : Высш. шк., 1982. – 272 с.
3. Lyons J. Semantics Vol. 1 / J. Lyons. – Cambridge : Cambridge University Press, 1977. – 375 p.
4. Lytvyn O. A study of converse pairs used as illustrative material in English linguistic works / O. Lytvyn // Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн. – Луцьк : Східно-європ. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 2. – С. 156–163.
5. Palmer F. R. Semantics. A New Outline / F. R. Palmer. – Cambridge : Cambridge University Press, 1976. – 164 p.

ОКСАНА ЛИТВИН

ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ КАК МЕТОД ИССЛЕДОВАНИЯ КАТЕГОРИИ КОНВЕРСИИ

В статье изложены методика проведения и результаты психолингвистического эксперимента, направленного на выявление структуры категории конверсии. Респондентами выступили 43 лингвиста, носители английского языка, из разных стран. Материалы для эксперимента отобраны из англоязычных лингвистических источников. В результате эксперимента обозначены центральная зона рассматриваемой категории, куда входят пары с наивысшей оценкой, и ее периферия.

Ключевые слова: психолингвистический эксперимент, лингвистическая категория, структура категории, конверсия, конверсив.

OKSANA LYTVYN

A PSYCHOLINGUISTIC EXPERIMENT UTILIZED AS A METHOD FOR STUDYING THE CATEGORY OF CONVERSENESS

This article presents the methodology and the results of a psycholinguistic experiment which was conducted for the purpose of determining the structure of the category of converseness. All of the 43 participants in the experiment are scholars in linguistics, and are native speakers of English originating from a number of different English-speaking countries. The material for the experiment was selected from linguistic sources written in English. Analysing the results of the experiment, we were able to identify the central zone of the category under investigation, which includes the converse pairs with the highest points, as well as its periphery.

Key words: psycholinguistic experiment, linguistic category, structure of the category, converseness, converse term.

Одержано 2.03.2015 р.